

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

Рік VII

I, 1955

Ч. 1 (16)

СТУДІЇ

Олександр Оглобин

Семен та Олекса Дівовичі 1)

В історії розвитку української національно-державницької думки великий інтерес являють 1750—1760-ті роки — епоха, що з повним правом може бути названа ім'ям Розумовського. Це була доба останнього піднесення старої Козацько-Гетьманської Держави, доба економічно-зросту Лівобережної України й буяння української національно-політичної думки, доба блискучого розквіту української культури та мистецтва. Масштабна постать останнього гетьмана Старої України — Кирила Розумовського, який тримав себе в Україні, як правдивий володар, його далекосяглі династичні плани, блиск Глухівської гетьманської резиденції, грандіозний план відновити українську столицю в Батурині з його “національними строєннями”, проєкт заснувати там перший університет в Україні, яскраві твори української національно-нальній історіографії (на прикл. “Описание о Малой Россіи” Григорія Покаса), утворення поважного кола української патріотичної інтелігенції, — все це було відповіддю старої Гетьманської України на ту навалу московського централізму, яка неблаганно сунула в Україну, загрожуючи її державній автономії і, кінець-кінцем, існуванню української нації та її культури.

Ясна річ, що це загальне пожвавлення українського національного життя не могло не позначитися на культурній ділянці, зокрема в царині української історіографії, де виступає нова літературна течія, яку створює, за словами М. Грушевського, “*знаменитое сословие войсковых канцеляристов*”, що “*подготовляет национальное украинское возрождение XIX века*”. Серед цієї “*козацької інтелігенції*” (М. Грушевський) доби Розумовського визначне місце, безперечно, належить братам Дівовичам.

* * *

Дівовичі (Дзівовичі) були козаки м. Семіонівки, Топальської сотні Стародубівського полку. Батько їх, Данило Дівович (Д'вович), сотенний зав'донець”, “житель Симеоновский”, згадується року 1751. Два його сини — Семен і Олекса дістали непогану освіту. Семен Дівович вчився в Київській Академії (кінчаючи клясою реторики), а з 1754 року — в Академічному університеті в Петербурзі. І Ки-

1) Ця розвідка являє собою окремий розділ авторової праці “Люди Старої України (XVIII стол.)”. (Зладжено до друку).

івськаа Академія, що переживала тоді часи великого розквіту, і Петербурзький університет, керований видатними європейськими вченими, дали Семенові Дівовичеві дуже багато. В університеті він виявляє особливий інтерес до математично-природничих наук, зокрема до астрономії (проф. Франц Елінус) і хемії. Товаришами його з університету (а ще раніше з Київської Академії) були: Яків Козельський, видатний філософ, Федір Козельський, поет і драматург, і Опанас Лобисевич, письменник і громадський діяч.

Найближчим товаришем С. Дівовича був його земляк — Лобисевич, літературні інтереси якого виявилися ще в університеті. Їх разом і стрінуло лихо, що сталося недоброзичливим до них ставленням (“ненависть и злоба”) збоку відомого московського вченого і поета, академіка М. В. Ломоносова²⁾. 16. VI. 1760 р. Академічна Канцелярія наказала Дівовича й Лобисевича, нібито “за нехождєніє их на профессорскія лекции”, виключити з університету. Це було тим більшою несподіванкою, що академічне начальство (і навіть сам Ломоносов) визнавало, що обидва студенти “не худо узатся и имѣют успѣхи”. Скривджені вдалися до Президента Академії Наук, яким був тоді граф Кирило Розумовський. Гетьман був дуже здивований занадто суворим присудом Академічної Канцелярії, яка явно перевищила свої повноваження, тим паче, що, як писав гетьман, Дівович і Лобисевич “в Академію прѣняты по моему собственному опредѣленію” і “атестаты об успѣхах их мнѣ самому довольно извѣстны”. Посилаючи Лобисевича й Дівовича до Петербурзького Університету, гетьман, звичайно, зважав на їх здібності й мав на них свої види, дбаючи про розвиток культури та освіти в Україні. Отож, він вступився за них і, скасувавши наказ про їх виключення, наказав 12. IX. 1760 р. “немедленно, дав им на прогонь, не в зачет их жалованья, надлежащїе деньги”, надіслати обох до нього, до Глухова. Там С. Дівович і залишився.

29. II. 1761 року Семен Дівович був призначений перекладачем при Генеральній Військовій Канцелярії. Саме тут, у Глухові, року 1762, Семен Дівович “созинил в гесть, славу и за щ и щ е н і є всеї Малороссіи” славнозвісний “Разговор Великороссіи с Малороссіей”, цей яскравий твір української національно-державницької думки. Можна думати, що Дівович написав його під впливом, а може й на доручення гетьмана Кирила Розумовського. “Разговор” написаний якраз на початку царювання Катерини II, коли керівні українські кола мали поважні підстави побоюватися нового курсу імперської політики, замість сприятливої для України політики цариці Єлисавети й Петра III.

“Разговор Великороссіи с Малороссіей” давно й добре відомий в історії української літератури та громадської думки. Самий твір опублікував р. 1882 проф. Микола Петров, який тоді ж і встановив *документально* авторство Дівовича³⁾. У цьому творі, в добрій, як

²⁾ Ломоносов, як відомо, дуже не любив українських студентів, вихованців Київської Академії. Саме того часу він переслідував і Григорія А. Полетику.

³⁾ Не зважаючи на це, деякі московські дослідники (Паїсов) і досі твердять, що авторство “Разговора” “до сих пор не установлено” (“Записки Отдела Рукописей Всесоюзной библиотеки им. Ленина”, в. V, Москва 1939, стор. 64 - 65).

на той час, віршованій формі, у властивому тій епосі стилі діалогу, подана широка історично-політична дискусія між Росією, з одного боку, і Україною — з другого. Перша (“Великороссія”) ставить низку запитань, очевидна мета яких ствердити історичну й державно-політичну меншеартість України, що нібито всім зобов’язана ласкавій опіці й допомозі “великого русскаго народа”. З свого боку, Україна (“Малороссія”) дає на це гідні, ґрунтовні й вичерпливі відповіді, які доводять історичну суверенність Української Держави, її національно-державну окремішність і рівноправність з Росією, її заслуги перед імперією, нарешті, законність її історичних, правних і моральних претензій щодо Росії. Переможець у цьому своєрідному диспуті залишається Україна. Треба сказати, що автор зробив це вийнятковно майстерно й навіть талановито, з залізною силою логіки, з високим почуттям своєї національної правди й гідності, з глибоким розумінням історії України (та й Росії), опертим на доброму знанні історичних джерел та літератури⁴⁾. Поза всяким сумнівом, Дівович використав при цьому, втіливши в літературну форму, також багато переказів та думок, що кружляли тоді серед українського громадянства.

Ще в 1881 р. М. Петров слушно зауважив, що “по тенденції и тону наш “Разговор” (“Разговор Великороссии с Малороссией”) имѣет нѣкоторое сходство с извѣстным историческим памфлетом — *Историей Русов Псевдо-Конисского... и, может быть послужил одним из источников для этой Истории*”. Справді, в “Історії Русів” є чимало спільного з “Разговором”: загальна національно-державницька концепція, кінцева теза, де Україна, звертаючися до Росії, каже:

“Не тебѣ, государю твоему поддалась...
Не думай, чтоб ты сама была мой властитель.
Но государ твой и мой общій повелитель”;

твердження, що козаки походять од “козар або хозар”; опис битв під Берестечком і Білою Церквою в сприятливому для козаків світлі; оповідання про похід Семена Палія під Очаків; подробиці про перемогу Галагана над поляками під Солодківцями 1734 р.; тощо⁵⁾. Немає сумніву, отож, що автор “Історії Русів” знав “Разговор Великороссии с Малороссией”, який в рукописних копіях був поширений на Лівобережній Україні другої половини XVIII століття⁶⁾. І напередодні скасування гетьманату, що було зламанням української автономії Росією, і, може, ще більше після того — твір С. Дівовича мав гостро злободенний характер, був великої сили українським літературним протестом проти московської централістичної політики.

Року 1763 С. Дівович був призначений на архіваріуса “Малоросійської Генеральної Архіві”. Це було важливе доручення, яке, оче-

⁴⁾ Зокрема, він користувався “Описанієм о Малой Россіи” (1751 р.) Григорія Покаса (див. нижче). Взагалі С. Дівович був добре обізнаний з класичною літературою. Він згадує Корнелія Непота, Полібія, Овідія, Таціта, Гомера та інших.

⁵⁾ Докладніше про це в нашій праці “Студії над Історією Русів” (зладжено до друку).

⁶⁾ Зокрема один з списків “Разговора” зроблений був для генерального бунчужного Івана Ів. Бороздни, видатного представника Новгородсіверського шляхетства, в його маєтку Медвідіві. 13. XI. 1788 року.

видно, відповідало особистим інтересам і нахилам Дівовича. Але Дівович, хоч і молодий ще (йому, мабуть, було не більше 30 років), був вже на Божій дорозі. Він важко хворів і незабаром помер⁷⁾. Так символічно рано обірвалося це талановите життя, яке не пережило занепаду Козацько-Гетьманської держави, що її ідеї був відданий Дівович.

Родина Дівовичів взагалі позначилася в історії української культури. Досить цікава, але ще мало відома постать старшого брата Семена Дівовича — Олекси. *Олекса Дівович* народився, мабуть, в рідній Семіонівці, дістав непогану освіту (не виключено, що він, як і його молодший брат, учився в Київській Академії, хоч документальних даних про це не маємо) й почав службу канцеляристом Генеральної Військової Канцелярії. На посаді військового канцеляриста він числиться в 1756—1762 роках. Року 1763 він, мабуть, за підтримкою К. Розумовського, призначений сотником Почепівським (першої сотні) й пильнує цього уряду до 1769 року.

Сотництво О. Дівовича далось сотнякам в знаки, й на його здирства та насильства були численні скарги. Так, на прикл., 1767 року “абшитований” Стародубівський полковий хорунжий Михайло Старосільський⁸⁾ скаржився на сотника О. Дівовича й підсудка Павла Лобисевича “о вицужденні на двор записа и взятках лихоимственних”, при чому справа мала “вид немалої обиды и преступленія”. Ще менше церемонився С. Дівович з рядовими козаками. Р. 1768 Почепівський козак Мирон Королів намалював у своїй скарзі яскраву картину надужить сотника. Ще 1766 р. сотник видав Короліву 100 карбованців для закупівлі пеньки, “объявляя обманно, якобы полковнигѣ для раздаги, и приказал оные на пенку раздавать за которые денги не взял с него обликового запису умышленно”. Видимо, Королів не спромігся закупити тую пеньку своєчасно. Тоді, без його відома, все нерухоме майно його, а саме хутір. Починок з млином та в селі Верев’івці 2 двори “с принадлежностями”, було “вмѣсто проценту, записано на упад”, доки він не поверне грошей. Якщо ж на 10. І. 1767 р. цього не буде зроблено, або ж не здано пеньки, то весь цей масток мав дістатися у вічне володіння сотника. Мало того, сотник приїхав “в дом его, козагий, принужденно и напоив его до пьяна, забрав от него на тѣ добра крѣпости, денги 100 рублей и облики по многим его требованьям не возвратил”. Сотник склав “подложный упадовый запис без вѣдома его” (Короліва) й представив його до Сотенної Канцелярії, звідки взяв “ненадлежаще” “вытис с показаніем, якобы он (Королів) таковой упадовый запис на том урадѣ сам сознал персонально”. Та й крім того, сотник починив Короліву “разныя обиды”. Це був, дійсно, “всма безстрашный поступок”, як його кваліфікували навіть сухі урядові документи. Мабуть ці факти були не одинокі.

Ми навмисне згадали про ці темні сторони урядової діяльності О. Дівовича, зрештою звичайні для багатьох представників тогочасної

7) Року 1766 архіваром був військовий канцелярист Кедровський, що заступив померлого перед тим архівара Гусаревського, який був, очевидно, наступником С. Дівовича.

8) Михайло Якович Старосільський, бувший сотник Почепівський, одружений з Катериною Юхимівною Карнович.

козацької старшини. Для О. М. Лазаревського цього було б цілком досить, щоб винести суворий присуд історика. Але це було б занадто односторонньо.

Мабуть таки, всі ці скарги не відбилися на службовій кар'єрі О. Дівовича. Після сотництва він дістав чин полкового судді, в якому й значився в 1781—1783 рр. 1783 року він був вже “абшитованим” полковим суддею. Після відставки О. Дівович оселився в своєму маєтку в селі Дубовичах, Кролевецького повіту, де й жив у 1780-тих — 1790-тих роках⁹⁾. Ще на початку 1760-тих років він одружився з Зіновією Петрівною Коробкою, глухівчанкою, донькою військового товариша¹⁰⁾, брат якої, Максим Коробка (згодом віце-адмірал) був зятем Опанаса Лобисевича. Взагалі між О. Дівовичем і братами Лобисевичами були близькі зв'язки.

Олекса Дівович дуже цікавився історією України. Року 1756 він зробив рукописну копію, можливо, з деякими власними доповненнями (зокрема, про події 1754 року) з “Описанія о Малой Россіи” (року 1751) військового канцеляриста Григорія Покаса, свого товариша з Генеральної Військової Канцелярії. Дівович пояснює, що зробив це “не только собственно для себя, но ради всѣх, хто бы ни пожелал сих гисторій ползоваться”. На думку М. Горбаня, який опублікував кілька уривків з цього твору, роля О. Дівовича була навіть більша, ніж переписувача. Горбань вважає, що, “подібно пізнішій родині патріотів Полетик... ми маємо таку ж родину Дівовичів, що своїми науково-літературними працями боронили “всю Малую Россію”. Хоч думка Горбаня й не може бути прийнята в повній мірі¹¹⁾, але, справді, Олекса Дівович, як і його брат Семен, належав до того ж кола української інтелігенції середини й другої половини XVIII століття, що було перейняте ідеями й традиціями українського автономізму. Безперечний ідейний та літературний зв'язок поміж “Описанієм о Малой Россіи” Покаса й “Разговором Великороссіи с Малороссіей” Дівовича (для якого твір Покаса послужив історичною основою) — з одного боку, й безпосередній зв'язок кожного з цих творів з “Історією Русів” — з другого боку, переконливо свідчать про те, що Олекса Дівович був ідейно й політично близький до Новгородсіверського патріотичного гуртка 1780—1790-их років, з яким його в'язали також особисті й родинні обопільності.

Олекса Дівович помер десь у 1790-тих роках¹²⁾.

⁹⁾ Окрім того він мав маєток у слободі Шматовці (Почепівської сотні) й хутір Рожки (Балканської сотні).

¹⁰⁾ Від цього шлюбу О. Дівович мав 7 синів (з них 4 були моряками, а 3 служили в армії) і доньку, одружену з Іваном Гавриловичем Огієвським.

¹¹⁾ Про це див. нашу розвідку “Григорій Покас та його “Описаніє о Малой Россіи” (1751 р.)”. — “Науковий Збірник” УВАН у США, т. I, Нью-Йорк, 1952.

¹²⁾ Остання згадка про нього в дворянських реєстрах Новгородсіверського намісництва р. 1790.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

- 1) Київський Центральний Архів Стародавніх Актів, фонди:
  - а) Малоросійської Колегії, 1768 р.;
  - б) Новгородсіверського Намісницького Правління;
  - в) Збірка Археографічної Комісії, справа ч. 395, 1767 р., арк. 2.
- 2) "Опис Новгородсіверського Намісництва (1779 - 1781)", Київ, 1931, стор. 190.
- 3) "Списки Черниговских дворян 1783 года", Чернігів 1890, стор. 82 - 83, стор. 96, прим. 4.
- 4) "Акты и документы, относящиеся къ истории Киевской Академіи", відд. II, том I ч. 1 і 2. Київ, 1904.
- 5) А. Васильчиков, Семейство Разумовскихъ, т. I, СПб, 1880, стор. 257.
- 6) М. Возняк, Історія української літератури, т. III, ч. 2. Львів 1924, стор. 417-418.
- 7) М. Горбань, Нариси з української історіографії, ч. I. Новий список літопису "Краткое Описание Малороссіи", Харків, 1928.
- 8) М. Грушевский, Об украинской историографии XVIII века. Несколько соображений. "Известия Академии Наук СССР", 1934, VII серия, ч. 3, ст. 221.
- 9) С. Єфремов, Історія українського письменства, Київ, 1911, стор. 102.
- 10) "Записки Отдела Рукописей Всесоюзной Библиотеки им. Ленина", в. V, Москва, 1939 стор. 64 - 65.
- 11) І. Крип'якевич, До історії Українського Державного Архіва в XVII в. ЗНТШ, т. 134 - 135, 1924, стор. 77.
- 12) А. Лазаревский, Описание Старой Малороссіи, т. I, Київ, 1888, стор. 295.
- 13) В. Модзалевский, Малоросійскій Родословникъ, т. II, К. 1910, стор. 449 - 450; т. III, К. 1912, стор. 184, 721.
- 14) О. Оглоблин, Опанас Лобисевич (1732 - 1805) — "Літературно-Науковий Збірник", III, Коріген - Кіль, 1948.
- 15) О. Оглоблин, Григорій Покас та його "Описание о Малой Россіи" (1751) — "Науковий Збірник" УВАН у США, I, Нью-Йорк, 1952.
- 16) П. Пекарский, Історія Императорской Академіи Наук, т. II, СПб, 1873, стор. 689 - 692.
- 17) Н. П.(етров), "Разговор Великороссіи с Малороссіей". "Историческій Вѣстник" 1881, май, "смѣсь", стор. 199 - 200 ("заметки и поправки").
- 18) Н. Петровъ, Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей (літературный памятник второй половини XVIII вѣка). "Кіевская Старина", 1882, т. I, лютий, стор. 313-325 (розвідка), 325 - 365 (текст).
- 19) (Н. Петровъ), Дополненіе "Разговора Великороссіи с Малороссіей". "Кіевская Старина", 1882, т. III, липень, стор. 137 - 148.
- 20) Н. Петровъ, Одинъ изъ предшественниковъ И. П. Котляревського въ украинской литературе XVIII вѣка. Афанасій Кирилловичъ Лобисевичъ "Статьи по славоновѣдѣнію", в. I, СПб, 1904, стор. 58 - 59.
- 21) Н. Петровъ, Кіевская искусственная литература XVII и XVIII вв., преимущественно драматическая. — "Труды Кіевской Духовной Академіи", 1911, т. I, стор. 88 - 94.
- 22) В. Романовський, Нариси з архівознавства, Харків, 1927, стор. 75 - 76.
- 23) И. Теличенко, Скорбний листь історіи архива Малоросійської Колегії. "Кіевская Старина", 1889, II, стор. 452, 453.
- 24) Д. Толстой, Академическій университетъ въ XVIII стол. по рукописным документамъ, Архива Академіи Наук, СПб, 1885 стор. 51 - 56.
- 25) "Труды Черниговскаго Предварительнаго Комитета по устройству XIV Археологическаго Създа", Ч., 1908. стор. 54, 55.